

SAYI 5 • 2001

İslâm
Araştırmaları
Dergisi

TURKISH JOURNAL OF ISLAMIC STUDIES

tarikahların komünist rejimin bir numaralı düşmanı olarak ilan edilmesi, Müslümanlara uygulanan baskılar ve bunun ters tepkileri özetlenir. Anti-sufi bir ideolojiye sahip başka bir devlet olan Suudi Arabistan'ın diğer bölgelerde bu ideolojisini yayma çabaları da eserde özetle yerini almaktadır. Kitap Pakistanlı yazar Ebu'l-A'lâ el-Mevdudî ve İranlı yazar Ali Şeriatî'nin düşüncesinde tasavvufun yerini tespit etmeye çalışarak bir sonuç bölümüyle neticelenmektedir.

Konusu, ele aldığı coğrafya ve zaman dilimi itibariyle böyle bir çalışma kanaatimce sadece bir özet olarak değerlendirilebilir. Yazar ise kitabın amacını "son iki yüzyıldır bazen bütün yönleriyle reddederek, bazen de belirli bazı tasavvufî inanış ve davranışları Kur'an ve sünnete aykırı bularak bunları tenkit eden tasavvuf karşıtı (anti-sufizm) güçlerin tasavvufa (sufizm) karşı meydan okuyuş tarzlarından bazılarını açıklamaya çalışmak" olarak tespit etmiştir (s. ix).

Yazar sınırladığını düşündüğü bölgedeki "aktör"leri katkılarının tesirine göre seçtiğini ve bunun için bazı düşünür, hareketler, örgütler ve "tartışmaya katılan devletler"i ele aldığını ifade eder. Çalışma geniş bir zaman ve mekânı ele aldığı için yazar bazı istisnalar dışında bahsi geçen sufiler ve anti-sufilerin orijinal çalışmalarına inememiş, genellikle bunlar hakkında yapılan çalışmalara dayanarak konuları "özetlemiş" ve bunun tabii neticesi olarak bu ikincil literatürdeki doğru veya yanlış bütün değerlendirmeleri de üstlenmiş, bunun sonucu olarak da çok fazla genellemelere gitmiştir.

Hilal Görgün

el-Minvâlû'n-nahvî'l-arabî: Kırâ'e lisâniyye cedîde

İzzeddin Mecdûb

Dâru Muhammed Ali el-Hâmî, Külliyyetü'l-Âdâb ve'l-Ulûmî'l-İnsaniyye, Sûsetunus 1998, 392 sayfa.

Köklü bir geçmişe sahip olan Arap nahiv mirası, 20. yüzyılda İbrahim Mustafa, Mehdi el-Mahzûmî, İbrahim Enis ve Temmam Hassân gibi bazı dilbilimciler tarafından eleştirilere maruz kalmıştır. İzzeddin Mecdûb, "*Arap Nahiv Modeli*" diye tercüme edebileceğimiz bu eseriyle, bahis mevzuu eleştirilere cevap vermeyi hedeflemektedir. Çalışmasını, nahiv mirasının açık ve düzenli bir teorik çerçeveye dayanarak gerçekleştirilen bir okuması ve onunla bir diyalog olarak niteleyen müellif, yukarıda ismi geçen araştırmacıların okumalarından hareket etmiş ve onların hatalarını ortaya koymaya çalışmıştır. Müellifin kendisine temel aldığı teorik çerçeve, Louis Hjelmslev'in "glosematik" ("glossa" Yunanca "dil") isimli dilbilim teorisidir. Yazar bu teorinin kavramlarına dayanarak çağdaş araştırmacıların eleştirilerinde düştükleri hata ve eksiklikleri "naif deneyimcilik" olarak vasıflandırır. Bu kavramla, bilimsel uygulama için gerekli teorinin zayıflığı ve araştırmacının çıkış noktaları ve ön kabulleri konusunda imali fikir yoksunluğu kastedilir.

Arap nahiv mirasına yapılan yaklaşımları dilbilime açıkça intisap etmeyen ve eden olmak üzere ikiye ayıran müellif, birinci gurupta İbrahim Mustafa ve Mehdi el-Mahzûmî'yi ele alır. Mecdûb, olumsuz anlamdaki deneyimciliğin bu yazarlarda, genel olarak açık bir bilim tasavvuruna sahip olmamak ve özel olarak da açık bir dilbilim tasavvuruna sahip olmamak şeklinde tecelli ettiğini belirtir. İkinci gurup ise, karşılaştırmalı tarihsel ve betimlemeci olmak üzere iki farklı yönelim gösterir. İlk yönelimin temsilcisi İbrahim Enis'in en büyük kusurlarından birisi Saussure'ün eşsüremlî-artsüremlî ve dil-söz ayrımlarından yararlanmamış olmasıdır. Buna bağlı olarak önceliği artsüremlî yöne vermiş ve yapması gerekenin tam tersini yapmıştır. Neticede i'râbin ne halk lehçelerinde ne diğer Samî dillerde açıkça bulunmadığı dolayısıyla fasîh Arapça'da da bulunmadığı, nahiv kitaplarındaki varlığını ise nahivcilerin icadına borçlu olduğu iddiasını ortaya atmıştır. İkinci yönelimin temsilcisi Temmam Hassân ise nahiv mirasını eleştirisinde, "standartçılık" (mi'yâriyye) ve "betimlemecilik" ikili ayrımı üzerine odaklanır. Ona göre standartçılık, Arap nahiv mirasının temelini teşkil eder. Mecdûb ise, standartçılık ile betimlemeciliğin birbirinin karşıtı olmadığını ve buradan yola çıkarak Arap nahiv mirasının eleştirilmesinin mümkün olmadığını belirtir.

Mecdûb, çalışmasının başında Hjemslev'in glosematik teorisini inceler. Hjemslev, bir teorinin istenilen hedefleri gerçekleştirebilmesi için, uygulama safhasında gerçek veya varsayılan tecrübenin verilerine uygun neticelere götürmesi gerektiğini ifade eder. Ancak deneyimcilik prensibini kabul etmesi, onun tümevarıma esir olduğu anlamına gelmez. Aksine böyle bir tutumu dilbilimin önünde bir engel olarak görür. Tümevarım metodu, çelişkisiz ve basit betimlemeye imkân vermez. O, dilsel olayların ardında bulunan düzenin keşfinin tümdengelimle açığa çıkarılabileceğini söyler. Hjemslev'e göre varsayım (hipotez), varsayılan tecrübenin verilerinden önce gelir. Ona göre varsayılan tecrübenin verilerinin teori ile alâkası, doğrudan bir alâka değildir. Varsayımların bazılarının verilerle doğrudan alâkası yoktur, bazılarının ise doğrudan alâkası vardır. İlki genel varsayımlardır ve aralarındaki mantıkî uyum gereği bir sistem oluştururlar ve bu sırf tümdengelimsel bir sistemdir. Bilimsel teorisinin, incelemenin maddesine (meselâ insan dillerine) uygun olması istenildiğinde başka tür varsayımlar ortaya atmak gerekir. Bunların doğruluk kıstası, içsel mantıkî uyumu değil, deneysel gerçekleşme kabiliyetidir. Bu tür varsayımlar da ikinci tür varsayımlardır. Mecdûb, ikinci türden varsayımlara karşılık "modeller" (minvâlât) terimini kullanmaktadır. Onun Hjemslev'den aldığı bu ayrım çalışmasının en temel yönünü teşkil eder.

Müellif, bu iki türe ayrılan varsayımların arasındaki içsel kenetlenmenin, uygulamalı modern bilimlerin başarısını / yararlılığını açıklayan sebepler arasında en temelli olanını temsil ettiğini belirtir. Genel varsayımlar ve modeller arasındaki dialektik (cedelf) alâka da, modern bilimlerin gelişimini, nispiğini ve bilimsel verimliliğini açıklar. Bu karşılıklı ilişki ilim alanının, âlimler arasındaki tartışmalar yoluyla tedricî olarak genişlemesini temin eder. Bu da bilimsel gerçeklerin nispiğini ve tarihselliğini pekiştirir.

Müellif, bu çalışmasında Arap nahvinin uygulamalı yönünü yani dilbilim teorisinde modele karşılık gelen şeyi değerlendireceğini belirtir. Zira çalışmada konu edilen nahiv mirasının en önemli okuyucuları (İbrahim Mustafa vs.) bu yönü ele almışlardır.

Mecdûb, nahvin sadece müfred kelimelere indirgenmesi, cümle teriminin açıklığa kavuşturulmamış olması, nahvin konusunun tahdit edilmemiş olması ve dolayısıyla ya nahvin içinde ele alınması gereken konuların dışarıda bırakılması veya nahvin sınırlarının fazla genişletilmesi nedeniyle ilmî uygulamaya muhalif bir durumun ortaya çıkması şeklinde, çağdaş araştırmacıların kadim nahivcilere getirdikleri eleştirileri ele alırken, kaynak olarak geç dönem eğitim kitaplarına başvurduklarına işaret eder. Dolayısıyla yanlış çıkarımlarda bulunmuşlardır.

Mecdûb, çağdaş araştırmacıların kadim Arap nahvine yönelttikleri eleştirileri, glosematiki esas alarak yeniden şekillendirir ve "Arap nahivcileri i'rab modeli inşa ederken, anlatım (expression) ve içerik (content) arasındaki dayanışmayı (solidarity) göz ardı etmişler ve sadece anlatım yönüne riayet etmişlerdir" şeklinde bir iddiaya dönüşebileceğini söyler. O buna karşı çıkar ve eski bilginlerin anlatım ve içerik arasındaki dayanışmaya riayet ettiklerini belirtir. Bunu değişik örneklerle destekler. O, cümle diye isimlendirilen analitik birime uygun olarak dilsel metinlerin eklenmesinin (articulation), Arap dilinin verilerine uygun görüldüğü sonucuna ulaşır.

Müellif, kadim nahivcilerin bıraktıkları kelime taksiminin de dilin verilerine ne kadar uygun olduğunu sorgular. Zira çağdaş araştırmacılar isim, fiil ve harf şeklindeki eski taksimi eleştirmişler ve başka tür taksimler önermişlerdir. Müellif, çağdaş araştırmacıların bu konuyla ilgili görüşlerini üç noktada toplar. İlki Arap nahvinin Yunan kültüründen etkilendiğidir. Müellif, Arap nahvinin doğuşunda Yunan kültüründen etkilenip etkilenmediği konusunun kelimenin üçlü taksiminin zaafına veya kuvvetine bir delil teşkil etmediğini ileri sürer. Zira önemli olan bu taksimin Arap dilinin verilerine uygun olup olmadığıdır. İkincisi genel dilbilimle ilgili noktadır. Arap diline ve genel olarak insan dillerine uygun olarak kelimelerin taksiminin gerçekleştirilmesi için uyulması gereken genel esaslar üzerinde durur. Bu hususla ilgili olarak çağdaş araştırmacıların ortaya koyduğu görüşleri müellif, teorik eksiklikleri dolayısıyla eleştirir. Üçüncüsü Arap dilbilimiyle ilgili noktadır. Uygulama yönü ağır basar ve kelimelerin kısımlarının tanımlarını ve dilsel birimlerin bunlar arasındaki dağılımını ele alır. Mejdûb, eleştirmenlerin bu hususla ilgili görüşlerini yeterince kaynakla desteklemediklerini hatta başvurdukları eserlerin Arap nahiv mirasını temsil etmekten uzak olduğunu belirtir.

Müellif, kelimelerin anlamları esas alınarak taksim edilmesinin yanlış olacağını vurgular. Zira anlamlar dilden dile farklılıklar arzeden şekillerde ortaya çıkarlar. Asıl itibarıyla anlamların şekilleri yoktur. Bu sebeple anlamların bilimsel incelemesi mümkün değildir. Şu halde anlamın idraki ancak bir şekil vasıtasıyla söz konusu olur. Bu, Hjelmslev'in "içeriğin maddesi" (content-substance) ve "içeriğin şekli" (content-form) olarak belirlediği ayırmadır. Dolayısıyla bilimsel incelemenin konusu

içeriğin maddesi değil, içeriğin şekli olacaktır. Mecdûb, Arap nahivcilerin bıraktıkları üçlü taksim Arap dilindeki içeriğin şekline uygun görüldüğünü belirtir. Zira kelimelerin arasındaki birleşme imkânı demek olan değişik terkip seviyelerine göre şekli bir esas üzerine oturur. İçeriğin maddesi esas üzerine oturmaz. Müellif, çağdaş araştırmacıların alternatif olarak önerdikleri kelime taksimlerinde hataya düştüklerini, zira farkına varmadan içeriğin maddesine dayandıklarını belirtir.

Çalışmasında nahvî işlevleri de ele alan müellif, çağdaş araştırmacıların nahvî işlevleri nahiv mirasındaki i'rab problemi ve amiller teorisinin araştırılması çerçevesinde ele aldıklarını belirtir. Onlar, i'rab ve amiller teorisinin eleştirisi üzerinde birleşmişler, Arap nahvinin bunlardan arındırılmasının zorunluluğunu kabul etmişler ve bu hedefi gerçekleştirmek, bu varsayımları Arap dilini tavsif için daha uygun gördükleri başka prensiplerle değiştirmek için muhtelif görüşler ileri sürmüşlerdir. Mecdûb, kadim nahivcilerin varsaydıkları ve bunun gerektirdiği şekilde esas nahvî işlevleri tesbit ettikleri i'rab teorisinin, yeterli tavsif özelliğine sahip bir varsayım olduğunu savunur.

Çalışmasında harf-i ta'rif, müenneslik tâsî ve i'rabın hareketleri gibi en küçük delâlet eden birimleri de ele alan müellif, eski nahivcilerin, terkip edilmiş lâfzın en küçük delâlet eden birimlere çözümlenmesinde geniş ölçüde anlatım ve içerik düzenlerinin dayanışmasına bağlı kaldıkları ve uygulama seviyesinde bunu hayret uyandıracak bir noktaya getirdikleri sonucuna varır.

Müellife göre kadim nahivcilerin bıraktıkları teorik metinler ne kadar kıymetli olursa olsun çalışmasında dayandığı hassas anlamda bir bilimsel teoriyi temsil etmemektedir. Dolayısıyla mirasın kendi kendine yettiği ve modern dilbilim teorisine benzer gelişmiş bir teoriyi temsil ettiği şeklindeki bir iddia moderniteyi ve içinde yaşadığımız asrı inkâr olur demektir. Çalışmasıyla nahiv mirasını savunan Mecdûb, bu sözleriyle moderniteden taviz vermek istemez bir tavır sergiler. Nispeten gereksiz denebilecek şekilde uzatılmış olmakla birlikte çalışma, kendisine temel aldığı teorik çerçeveyi oldukça yetkin bir şekilde uygulaması bakımından takdire şayandır.

Sedat Şensoy